

ДЕТЕРМІНАЦІЇ ТА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ НОУ-ХАУ В УКРАЇНІ

*Колосов О.Є., д.т.н., с.н.с., заслужений винахідник НТУУ «КПІ»,
патентний повірений України*

Колосов А.Е. Детерминации и правовой режим ноу-хау в Украине

Рассмотрен комплекс вопросов, касающихся определения и правового режима нетрадиционного объекта права интеллектуальной собственности в виде ноу-хау. Анализируется правовая природа понятий «коммерческая тайна» и «ноу-хау». Описывается содержание условий опционного договора как наиболее эффективной формы защиты при проверке ноу-хау.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, ноу-хау, секреты производства, договор, опцион, лицензия, право

Kolosov O.Ye. Determination and legal regime of know-how in Ukraine.

The complex of issues related to the definition and legal status of non-traditional intellectual property rights object in the form of know-how was studied. The legal nature of the concepts of "trade secrets" and "know-how" is analyzed. The contents of the conditions of the option contract as the most effective form of protection during testing of know-how is described.

Keywords: intellectual property, know-how, trade secrets, contract, option, license, right

Вступ

Останніми роками в усьому світі в комерційному обігу країн спостерігається зростання обсягів використання нетрадиційного об'єкта інтелектуальної власності і права (ОІВП) у вигляді «ноу-хау» (далі – ноу-хау). При цьому, за деякими статистичними даними, патенти та ліцензії становлять приблизно 20%, патенти та ліцензії разом з передачею ноу-хау – приблизно 50%, а угоди про передачу ноу-хау – приблизно 30% від загального комерційного обігу ОІВП [1], тобто «чиста» частка, що припадає на ноу-хау, є суттєвою.

Слід зауважити, що останнім часом до категорії ноу-хау нерідко переходять навіть патентоспроможні винаходи, що мають найбільшу цінність з точки зору їх власника. Це обумовлюється технічним прогресом, і, внаслідок цього, ускладненням сучасних винаходів. Проте це не дозволяє описати їх з достатньою повнотою, необхідною для однозначної ідентифікації і оцінки патентоспроможності, а також пов'язано з проблемами патентного права, коли, всупереч чинному законодавству, заявники навмисно не наводять в описах заявок усіх необхідних даних, які потрібні для практичного застосування винаходу.

Крім того, до категорії ноу-хау відносять також винаходи, патентування яких є недоцільним з урахуванням високого ризику розкриття їх сутності або при відсутності можливості проконтролювати з боку власника їх неправомірне використання.

Як правило, у загальноприйнятому розумінні під ноу-хау розуміють інновації, що мають комерційну цінність саме в силу своєї невідомості іншим особам, щодо якої введено режим так званої комерційної таємниці. Тому не дивно, що у високотехнологічній економіці ноу-хау становлять ключову частину активів будь-якої комерційно успішної компанії.

У відповідності з міжнародним законодавством і практикою, мета у патенту (на винахід, корисну модель або промисловий зразок) та комерційної таємниці однакова – не допустити використання розробленої інновації конкурентами і одночасно отримати передусім матеріальну вигоду від її монопольного використання.

Однак використовувані при цьому методи реалізації двох вищевказаних форм охорони ОІВП принципово відрізняються між собою: патентування вимагає розкриття відомостей і подальший (як правило, передплачений Заявником) захист з боку закону, в тому числі шляхом застосування права заборони іншим особам використання запатентованого рішення без згоди власника патенту, в тому числі під загрозою судового переслідування порушника.

У свою чергу, комерційна таємниця передбачає охорону за допомогою таємниці. При цьому відомості, що становлять суть таємниці (технічного рішення), нікому не розкриваються. Однак у випадку розголошення (навмисного чи ненавмисного) або незалежного відкриття (чи розроблення) іншою особою заборонити використання такого технічного рішення вже неможливо. Таким чином, права на ноу-хау діють до тих пір, поки зберігається конфіденційність.

Іноді для захисту монопольних прав на розроблену інноваційну технологію одночасно використовуються обидва методи: патентом охороняють найзагальніші технологічні параметри (так званий «зонтичний патент»), а інші тонкощі виробництва зберігають у режимі комерційної таємниці (ноу-хау). Тому на останньому аспекті слід зупинитись більш докладно.

Існуючі детермінації та правовий режим ноу-хау в Україні

Загальновідомо, термін “ноу-хау” походить від англійського вислову “*know how*”, що можна дослівно перекласти як “знаю як зробити”.

Уперше термін “*know-how*” використано в США (1916 р.) у рішенні по судовій справі “Дізенд проти Брауна” [1]. З того часу цей термін почав широко застосовуватись у світовій практиці. Так, зокрема, відповідно до вікіпедії [2], ноу-хау або секрет виробництва – це відомості будь-якого характеру (винаходи, оригінальні технології, знання, уміння і т.п.), які охороняються режимом комерційної таємниці і можуть бути предметом купівлі-продажу або використовуватися для досягнення конкурентної переваги над іншими суб'єктами підприємницької діяльності.

Ноу-хау – це певний набір *інформаційних* підходів, що включають формули, методи, схеми та набори інструментів, необхідних для успішного ведення справи в будь-якій області чи професії. У деяких юрисдикціях сюди включені патенти, а також будь-яка інша конфіденційна інформація, здатна забезпечити перевагу над конкурентами. Це результат *творчої* (евристичної) *діяльності*, сукупність різних знань і досвіду (наукового, технічного, виробничого, адміністративного, фінансового, комерційного або іншого характеру), які ще не стали загальним надбанням.

Що стосується України, то тут перш за все слід відзначити Закон України “Про інвестиційну діяльність” ще у першій редакції 1991 року [3], де з'являється термін «ноу-хау». Згідно цього Закону, до видів майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект відносять: “сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих (“ноу-хау”)”.

У 1997 році Державна податкова адміністрація також офіційно зазначала, що “законодавчо поняття “ноу-хоу” (“*know-how*”) чітко не визначено, але практично під ним розуміють сукупність технічних, комерційних та інших знань, що оформлені у вигляді технічної документації, навичок та виробничого досвіду, необхідних для організації того або іншого виду виробництва, але не запатентованих” [4].

Перша частина вищезазначеного твердження знаходить свою констатацію у листі Міністерства освіти і науки від 30.10.2002р. №16-07/3483 [5], де зазначається, що «Державний департамент інтелектуальної власності ... повідомляє, зокрема, про те, що

відносини, які виникають у зв'язку з набуттям і здійсненням права на "ноу-хау", не регулюються законодавством України».

Крім зазначених нормативно-правових актів, ще у цілому ряді Законів України використовується термін "ноу-хау", серед яких: "Про оподаткування доходів підприємств і організацій", "Про охорону прав на сорти рослин", "Про оподаткування прибутку підприємств", "Про режим іноземного інвестування", "Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків" тощо.

Проте жоден з визначених вітчизняних нормативно-правових актів не надає чіткого й однозначного тлумачення, що ж розуміється під терміном "ноу-хау" в Україні. Навіть використання цього терміну в законодавчих актах здійснюється іноді в дужках, як, наприклад, в Законі України "Про інвестиційну діяльність". Це свідчить про те, що законодавець не впевнений відносно його правового статусу. Тому не дивно що невпевненість й невизначеність законодавця передається вітчизняним відомчим нормотворцям, які фактично не мають єдиного погляду на те, до якої категорії інформації віднести "ноу-хау" [1].

Слід також зазначити, що Міністерство юстиції України в Класифікаторі галузей законодавства України віднесло ноу-хау до окремої галузі – секрети виробництва (020.080.000), комерційна таємниця визначена в іншій галузі (020.070.070) [6].

Специфічне визначення терміну "ноу-хау" наводиться в Законі України "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій" від 2006 р. [7]. У ст.1 п.5 зазначеного Закону термін "ноу-хау" декларується наступним чином: «ноу-хау – технічна, організаційна або комерційна інформація, що отримана завдяки досвіду та випробуванням технології та її складових, яка: не є загальновідомою чи легкодоступною на день укладення договору про трансфер технологій; є істотною, тобто важливою та корисною для виробництва продукції, технологічного процесу та/або надання послуг; є визначеною, тобто описаною достатньо вичерпно, щоб можливо було перевірити її відповідність критеріям незагальновідомості та істотності».

Таким чином, вищенаведене визначення дозволяє віднести "ноу-хау" до категорії інформації з обмеженим доступом, а саме до конфіденційної інформації. Адже Закон України "Про інформацію" [8] дає наступне визначення конфіденційної інформації: «конфіденційна інформація – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов».

Історичний досвід застосування терміну "ноу-хау", про що мова буде йти далі, пов'язаний насамперед з промисловою власністю [1] та охоплює відомості, необхідні для використання патенту, що охороняє ОІВП, але без оформлення цього патенту. Тому цілком логічно, що таке використання "ноу-хау" можливо пов'язати з комерційною таємницею.

Цивільний кодекс України (ЦКУ) [9] визначив поняття "комерційна таємниця" як інформацію, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію.

Крім того, до комерційної таємниці можуть бути віднесені відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до законодавства не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Таким чином, визначення терміну "комерційна таємниця" в ЦКУ [9] у порівнянні з вищенаведеним визначенням "ноу-хау" та світової практики його використання, дає певні підстави для віднесення "ноу-хау" до категорії конфіденційної інформації, що становить комерційну таємницю.

При цьому слід зазначити, що існує багато питань щодо кореляції понять комерційної таємниці і конфіденційної інформації та інформації взагалі, а також інтелектуальної власності. Тобто, зокрема, чи входить комерційна таємниця до категорії конфіденційної

інформації, або її треба відносити до іншої, передбаченої законодавством таємниці, окрім державної таємниці? [10]. Та про це нижче.

Правова природа понять «комерційна таємниця» і «ноу-хау»

Незважаючи на вищесказане, доводиться констатувати, що в даний час у світі немає єдиного загальноприйнятого визначення поняття «секрет виробництва (ноу-хау)», причому різними країнами в це поняття вкладається різний зміст [11].

Наприклад, правовий режим ноу-хау (або секрету виробництва, що згідно законодавства РФ є тотожними поняттями) у Росії детермінується главою 75 «Право на секрет виробництва (ноу-хау)» Цивільного кодексу РФ [12] і законом РФ «Про комерційну таємницю» [13]. Згідно ст. 1465 вищевказаного Закону [13], «секретом виробництва (ноу-хау) визнаються відомості будь-якого характеру (виробничі, технічні, економічні, організаційні та інші), в тому числі про результати інтелектуальної діяльності в науково-технічній сфері, а також відомості про способи здійснення професійної діяльності, які мають дійсну або потенційну комерційну цінність в силу невідомості їх третім особам, до яких у третіх осіб немає вільного доступу на законній підставі й у відношенні яких власником таких відомостей введений режим комерційної таємниці».

У той же час можна відзначити деяку спільність умов правової охорони складаючої це поняття інформації (так званих *критеріїв її охороноздатності*). До таких критеріїв у більшості випадків відноситься секретність (*незагальновідомість*), відсутність доступу з використанням законних засобів (*закритість*), а також наявність обґрунтованого інтересу в збереженні режиму конфіденційності відомостей (*цінність*). Водночас відсутні загальноприйняті системи формального визнання (у вигляді *реєстрації*) державою прав на даний нетрадиційний ОІВП.

Слід зазначити, що в історичній ретроспективі інститут секретів виробництва (ноу-хау) має відмінність у витоках свого формування в порівнянні з комерційною таємницею. Це обумовлено тим, що комерційна таємниця зароджується скоріше як *торгова таємниця*, а секрети виробництва виникають з появою та розвитком суто *ремісничої діяльності*.

Причому у різні історичні періоди секретам виробництва надавався різний правовий режим. Незважаючи на це, ті правові інструменти, які використовувалися для охорони та подальшого захисту прав на секрети виробництва, не змінювали цілі і призначення самого інституту секретів виробництва [11]. Причому поняття «комерційна таємниця» та «ноу-хау» у загальному випадку не є абсолютно тотожними поняттями.

Подвійна правова природа секретів виробництва (ноу-хау)

Секрет виробництва (ноу-хау) – специфічний об'єкт права, що має подвійну *правову природу* (як ОІВП і як інформація, права на яку виникають з моменту встановлення відносно неї режиму комерційної таємниці) [11]. Причому інформаційна домінанта необхідності виділення секретів виробництва (ноу-хау) із загального масиву інформації, що становить комерційну таємницю, так само як і існування спеціального регулювання відносин з приводу них, обумовлена властивим складовим їх відомостями *творчим (евристичним) характером*.

У зв'язку з цим усі інші категорії відомостей, що не відповідають даній вимозі (тобто не зумовлені творчим характером), і які в даний момент усе ж віднесено до секретів виробництва, слід включати до складу інформації, що становить суто комерційну таємницю. Остання може і повинна охоронятися і захищатися в рамках існуючого законодавства про комерційну таємницю та загальних норм цивільного законодавства.

Крім подвійності, комерційна таємниця і ноу-хау мають й різну правову природу: комерційна таємниця, маючи спільні ознаки з інформацією взагалі і конфіденційною інформацією зокрема, виступає як її різновид, у той час як секрети виробництва (ноу-хау) повинні бути віднесені до ОІВП [11].

Відповідно, основними при розгляді та визначенні правового режиму даних об'єктів права повинні бути різні галузі права та законодавства: щодо комерційної таємниці – *інформаційного права* (в рамках інституту інформації з обмеженим доступом), щодо ноу-хау – *цивільного права* (в рамках інституту інтелектуальної власності).

Також можна навести наступне визначення: «секретом виробництва визнається результат інтелектуальної (творчої) діяльності, який відповідає критеріям суттєвості, невідомості третім особам, незагальнодоступності та ідентифікуються в будь-якій зручній формі і представляє цінність для його власника» [11].

Опціонні договори як найбільш ефективна форма захисту під час перевірки ноу-хау

Відсутність законодавчо врегульованої процедури визнання виключних прав на “ноу-хау” ставить питання щодо ефективного режиму його захисту. Врахування домінантної виробничої та промислової спрямованості “ноу-хау” (насамперед, технічного характеру) вимагають відповідних варіантів охорони, до яких можна віднести захист від промислового, економічного шпигунства та інших подібних дій.

Юридично обмежити розповсюдження “ноу-хау” можна тільки певним суб'єктам, з якими власник такої інформації має відповідні угоди. Це здійснюється шляхом укладання спеціальної угоди (у різних формах) щодо передавання “ноу-хау”. Адже саме досвід ліцензійної торгівлі ноу-хау демонструє дієвий метод вирішення проблеми, що розглядається [14].

Відповідно до нього, про наявність ОІВП, у т.ч. у вигляді ноу-хау, і його автора свідчить договір, зокрема, ліцензійний договір (ЛД) на передачу права використання ноу-хау між ліцензіаром і ліцензіатом. Іншою формою договорних зобов'язань у цій ситуації є т.зв. *опціонний договір* (ОД) [15].

У ЛД ліцензіар декларує наявність в інформації ноу-хау, що передається, і своє авторство. А ліцензіат, підписавши договір, погоджується з цим без перевірки, не знаючи при цьому суті ноу-хау, бо вона розкривалася не в самому договорі, а в додатках до нього, яке представляється ліцензіаром в зумовлений термін після вступу договору в силу і здійснення ліцензіатом так званого опціонного платежу.

Крім того, в угоді щодо передачі “ноу-хау” повинні бути узгоджені умови про даний об'єкт, що містить ноу-хау, тобто яка інформація передається, термін передачі, розміри винагороди, умови і права на подальшу передачу та збереження конфіденційності, а також міра відповідальності.

Часто договір про передачу ноу-хау називають безпатентною ліцензією, по якій передаються відомості технічного, організаційного, економічного та іншого характеру, що з різних причин не отримали правової (патентної) охорони на території дії угоди.

Так як найважливішою властивістю ноу-хау є його невідомість третім особам, то забезпечення конфіденційності угоди про передачу ноу-хау є необхідною умовою договору про передачу ноу-хау. Іншою істотною умовою договору про передачу ноу-хау, як правило, є заборона видачі субліцензій з боку ліцензіата.

Така послідовність дій переслідує мету захисту інтересів ліцензіара в тому випадку, якби ліцензіат спробував використати отриману інформацію абсолютно безвідплатно. Все вищевикладене можна кваліфікувати як ідентифікацію ОІВП і встановлення авторства на основі *місцевого пред'явництва*.

Окремо слід враховувати й інтереси суб'єктів, що придбають “ноу-хау”. Наприклад, як правило “ноу-хау” передається в формі технічної документації, тому в певних випадках в угоді доцільно передбачити надавання контрольного зразка виробу. Також угоди на передачу “ноу-хау” можуть включати обов'язкову умову надання допомоги на його впровадження (авторський супровід).

Таким чином, так як підставами для виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є договори та інші правочини (ст. 11 ЦКУ [9] «Підстави виникнення цивільних

прав та обов'язків"), то ЛД і ОД є достатньою основою для захисту прав автора ноу-хау в рамках його правовідношень з ліцензіатом. До того ж в ст. 11 ЦКУ [9] указано, що підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності. Вказаний перелік об'єктів явно свідчить про те, що мова йде про об'єкти промислової власності і об'єкти авторського права.

Що стосується ОД, то за формою ОД зазвичай подібні (але не тотожні!) ЛД [15]. При цьому неважливо, як названі сторонні ОД: ліцензіар і ліцензіат, або просто продавець і покупець. Важливою є лише та обставина, щоб вони були явно детерміновані для подальшої юридично грамотної ідентифікації, і щоб, по можливості, продавець ноу-хау наполіг на *нотаріальному оформленні* угоди (ОД).

Водночас за змістом ОД принципово відрізняються від ЛД тим, що [15]:

їх декларованою метою служить суто перевірка здійсненності ноу-хау продавця і його придатності для потреб покупця;

право власності на перевіряєме ноу-хау безперечно залишається за його продавцем не тільки на термін дії ОД, а й на невизначений термін після припинення дії ОД;

покупець у разі відмови від використання ноу-хау зобов'язується повернути продавцеві всі джерела відомостей про ноу-хау, включаючи документи, дослідні зразки продукції і т.д. і не використовувати їх ні за яких обставин;

перевірка ноу-хау проводиться, як правило, за рахунок покупця, і його витрати не підлягають компенсації зі сторони продавця незалежно від результату перевірки;

в якості гарантії своєї добросовісної поведінки покупець вносить на ім'я продавця заставу в обумовленій сторонами сумі, яка, щонайменше, частково переходить у власність продавця в разі порушення умов ОД покупцем або відмови покупця від придбання прав власності на ноу-хау.

Якщо ж результати виконання ОД підтвердять очікування покупця, то сторони укладають «нормальний» ЛД про передачу ноу-хау, в якому раніше внесена застava може бути вказана як, щонайменше, частина паушального платежу по ЛД. Таким чином, саме ОД служить цивілізованою формою перевірки сумлінності сторін. При цьому допомогу сторонам у виявленні, оформленні та реєстрації ноу-хау, а також ОД і ЛД, що містять ноу-хау, можуть надати патентні повірені [16].

Прикінцеві зауваження про правовий захист ноу-хау

Правовий порядок захисту ноу-хау як ОІВП в Україні передбачає також використання судової процедури. Отже, значення можуть мати тільки такі визначення ноу-хау, які витікають з вищенаведених українських законів або з відповідних нормативно-правових актів.

Вище було зазначено, що на сьогодні правовий захист "ноу-хау" є можливим передусім на основі Закону України "Про інформацію" [8]. А згідно з цим Законом, під інформацією розуміють *документовані* або *публічно оголошені відомості* про події і явища, які відбуваються в суспільстві, державі і навколишньому природному середовищі. Причому у досліджуваному випадку слід керуватись першою частиною вищезазначеної процедури.

Таким чином, визначальним кроком у вирішенні даного питання може стати встановлення певних меж, що повинні надати змогу визначати "ноу-хау" насамперед як інформаційний об'єкт. При цьому до характерних ознак "ноу-хау" доцільно віднести:

- науково-технічну і/або економічну цінність, обумовлену творчим характером;
- можливість практичного застосування;
- відсутність прямої охорони у порівнянні з іншими об'єктами промислової власності;
- повну або часткову конфіденційність по відношенню до третіх осіб.

Крім того, з врахуванням світового досвіду, основними принципами охорони і подальшого захисту "ноу-хау" в Україні мають стати, зокрема, такі [1]:

- “ноу-хау” має науково-технічну і економічну цінність та належить виключно тому, хто його створив або придбав законним шляхом;
- “ноу-хау” може бути предметом купівлі-продажу або використовуватися для досягнення конкурентної переваги над іншими суб'єктами підприємницької діяльності;
- передача “ноу-хау” здійснюється виключно на договірній основі або іншим способом відповідно до вітчизняного законодавства з обов'язковим посвідченням укладеної угоди;
- “ноу-хау” охороняється від незаконного присвоєння і розголошення. При цьому передусім власник “ноу-хау” повинен вжити всіх необхідних заходів для збереження “ноу-хау” у таємниці.

Висновки

1. У даний час у світі немає єдиного загальноприйнятого визначення поняття «секрет виробництва (ноу-хау)», причому різними країнами в це поняття вкладається різний зміст. Крім того, відсутність законодавчо врегульованої процедури визнання виключних прав на створене “ноу-хау” обумовлює ефективний режим його захисту. Водночас відсутні системи формального визнання (у вигляді реєстрації) державою прав на даний нетрадиційний об'єкт ОІВП. Проте незважаючи на те, що нормативно-правові акти, які містять визначення “ноу-хау”, регулюють абсолютно різні сфери взаємовідносин, можна вважати, що в Україні існує достатня правова база для охорони і подальшого захисту технічного ноу-хау.

2. Комерційна таємниця і ноу-хау мають різну правову природу: перша, маючи спільні ознаки з інформацією взагалі і конфіденційною інформацією зокрема, виступає як її різновид, у той час як ноу-хау повинно бути віднесено до ОІВП. У той же час до критеріїв охороноздатності інформації відноситься секретність (незагальновідомість), відсутність доступу з використанням законних засобів (закритість), а також наявність обґрунтованого інтересу в збереженні режиму конфіденційності відомостей (цінність).

3. Найбільш ефективною формою захисту під час перевірки ноу-хау з боку покупця є опційний (попередній) договір, що за формою подібний (але не тотожний) ліцензійному договору. При цьому вельми важливо, щоби продавець ноу-хау наполягав на нотаріальному оформленні угоди.

Література

1. Князев С. Проблеми правового використання «ноу-хау» в Україні // Юридичний журнал. – 2007. - №12.
2. <http://ru.wikipedia.org/wiki>
3. Закон України “Про інвестиційну діяльність”. Відомості Верховної Ради України, 1991, № 47, ст. 646 (із змінами, внесеними згідно із Законом № 639-VII від 10.10.2013).
4. Про іноземні інвестиції. Лист Державної податкової адміністрації України від 10.04.1897р. №22-0417/10-2799.
5. Щодо «ноу-хау» у статутному фонді товариства. Лист Міністерства освіти і науки від 30.10.2002р. № 16-07/3483.
6. Наказ Міністерства юстиції України від 2 червня 2004 року № 43/5 “Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України”.
7. Закон України “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій”. Відомості Верховної Ради України, 2006, № 45, ст.434 (у новій редакції Законом № 5407-VI від 02.10.2012).
8. Закон України “Про інформацію”. Відомості Верховної Ради України, 1992, N 48, ст.650 (із змінами, внесеними згідно із Законом № 5029-VI від 03.07.2012, ВВР, 2013, № 23, ст.218).
9. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2003, №№ 40-44, ст.356 (із змінами, внесеними згідно із Законами №406-VII від 04.07.2013).

10. Князев С.О. Комерційна таємниця в Україні: особливості організаційно-правового впровадження // Юридичний журнал. – № 6(48). – К., 2006. – С. 93-96.

11. Потрашкова О.А. Правовой режим секретов производства (ноу-хау): информационно-правовые аспекты. Спец. 12.00.14 – административное право; финансовое право; информационное право / Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. юр. наук. – Москва, 2009. - 22 с.

12. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть четвертая) от 18.12.2006г. № 230-ФЗ (ред. от 23.07.2013 г., с изм. и доп., вступающими в силу с 01.09.2013 г.).

13. Закон РФ «О коммерческой тайне». Принят Государственной Думой 9 июля 2004 г. Одобрен Советом Федерации 15 июля 2004 г.

14. Меньяло Л.А. Передача прав інтелектуальної власності. - К.: ЗАТ "Інститут інтелектуальної власності і права, 2004. - 168 с.

15. Куцевич В. Л. How are you about “know-how”? (Ну, и как у Вас насчет «ноу-хау»?) <http://tm.ua/arts.php?007>

16. www.kolosov.kiev.ua